

Gönderim Tarihi: 25.11.2023

Kabul Tarihi: 05.03.2024

## BULUNMA HÂLİNDE TONLU-TONSUZ VE ÖNLÜK-ARTLIK UYUMU ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

### A Comparative Study on Toned-Toneless and Prefix-Postfix Harmony in the Present Indicative

Eda EYİ

Doktorant; Lisansüstü Eğitim Enstitüsü  
Ardahan Üniversitesi

ORCID ID: 0000-0002-1758-4685

Çalışmanın Türü: Araştırma

#### Öz

Ses tellerinin titreşime uğrayıp uğramaması bakımından Türk dilinde ünsüzler iki sınıflandırmaya ayrılırlar: tonlu ünsüzler ve tonsuz ünsüzler. Belirli kurallara bağlı olarak ya da söylenişten kaynaklı olarak değişim gösteren bulunma hâlinin tonlu ya da tonsuz ünsüzü, Eski Türk Yazı Dilleri, Yeni Türk Yazı Dilleri ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında işlev bakımından hemen hemen benzer özellikler ve fonetik bakımından ise farklı özellikler taşırlar. Bu bakımdan yazı dilleri ve ağızlarda, tonluluk-tonsuzluk uyumu ve kalınlık-incecik uyumu bakımından bulunma hâlinin farklılaşan biçimlerini karşılaştırmalı olarak bir araya getirmek faydalı olacaktır. Bu çalışmada, Eski Türkçe Döneminden Türkiye Türkçesi Ağızlarına kadar tonluluk-tonsuzluk ve önlük-artlık uyumlarının sağlanıp sağlanmadığı karşılaştırılmalı inceleme metodu ile ortaya konulmuştur. Sonuç kısmında bulunan veriler tartışılmıştır.

**Anahtar Sözcükler:** Bulunma hâli, Tonlu-tonsuz uyumu, önlük-artlık uyumu, Tarihi Türk yazı dilleri, Çağdaş Türk yazı dilleri, Türkiye Türkçesi ağızları.

#### Abstract

In terms of whether the vocal cords vibrate or not, consonants in Turkish language are divided into two classifications: toned consonants and toneless consonants. The toned or toneless consonant of the present indicative, which changes depending on certain rules or due to pronunciation, has almost similar features in terms of function and phonetically different in Old Turkish Written Languages, New Turkish Written Languages and Turkish Dialects of Türkiye. In this regard, it would be useful to bring together the different forms of presence in written languages and dialects comparatively in terms of toned - toneless and thickness - thinness. In this study, whether the toned - toneless and prefix-postfix harmonies are provided from the Old Turkish Period to the dialects of Turkish Dialects of Türkiye is revealed by comparative analysis method. The data found in the conclusion part are discussed.

**Keywords:** Present Indicative, Toned-Toneless Harmony, Prefix- Postfix Harmony, Historical Turkish Written Languages, Contemporary Turkish Written Languages, Turkish Dialects of Türkiye.

## 1. GİRİŞ

Dil incelemelerinde sağlıklı verilerin ortaya çıkması için başvuru olan önemli yöntemlerden biri, karşılaştırmalı metottur. Dil araştırmasında gerek sözcük bilgisi gerekse şekil bilgisi bakımından sözcüğün ve ekin doğru

biçimine ulaşabilmek için öncelikle en arkaik biçimine müracaat edilmektedir ve sonra ise, dâhil olduğu grubun dil özellikleriyle karşılaştırılarak incelenmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada, Tarihî Türk lehçeleri, Çağdaş Türk lehçeleri ve Türkiye Türkçesi ağızları tonlu-tonsuz ve kalınlık-incelik bakımından karşılaştırmalı olarak incelenmiştir:

*“İsimler kelime gurupları ve cümleler içinde diğer kelimelerle münasebetleri sırasında, münasebetin cinsine göre, çeşitli hâllerde bulunurlar. İsimlerin, kelime gurupları ve cümleler içinde isimlerle, edatlarla ve fülllerle çeşitli münasebetleri olur. Bu münasebetler kurulurken isimler hep aynı durumda bulunmaz, münasebetin cinsine göre ayrı ayrı hâllere girer. Demek ki ismin hâlleri ismin diğer kelimelerle münasebeti sırasında içinde bulunduğu durumlardır. Her hâl, her durum bir çeşit münasebet ifade eder, her münasebet ifadesi için isim bir hâlde, bir durumda bulunur. İsimin bu münasebetleri bazen eksiz olarak, fakat çok defa da ek alarak ifade eder. Yani ismin hâlleri bazen eksiz, fakat çok defa da eklidir. İşte isimleri çeşitli münasebetler için çeşitli hâllere, durumlara sokan bu eklere hâl ekleri adı verilir.” (Ergin, 2019: 226).*

Bulunma hâli isim ya da isim soylu sözlerden sonra gelerek genellikle yerde ve zamanda bulunma işleviyle karşımıza çıkan hâlin adıdır. Orhun Yazıtlarında hem bulunma hem de ayrılma hâli yerine kullanılan +DA bulunma biçimi Türkçenin ilerleyen dönemlerinde sadece bulunma hâli olarak kullanılmıştır. Hem Eski hem Çağdaş hem de dillerin ağızlarında birtakım sebeplerden ötürü fonetik bakımından farklılık göstermekte ve tonlu-tonsuz bakımından kendinden önce gelen söz ile hem uyum sağlamakta hem de uyum dışı kalmaktadır. Bu çalışmada, bu durum üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur.

## 2. ESKİ TÜRK YAZI DİLLERİNDE

### 2.1. Göktürk Türkçesi +da / +de; +ta / +te:

Göktürkçede, -l, -n, -r ile biten genellikle tabanlara +tA şeklinde (bodun+ta, il+te, yir+te), diğer tabanlarda ise +dA şekli (balık+da, eb+de, tabgaç+da, yış+da, yurt+da, teñri+de) getirilmiştir. Ek, bulunma hâlinin yanı sıra ayrılma hâlini de karşılamaktadır (Öztürk, 2015: 35). Orhun dönemi metinlerinde hem +da / +de hem de +ta / +te’li şekilleri mevcuttur. Hem bulunma hem de ayrılma hâli eki yerine kullanılmaktadır. Ancak ekin d’li şekilleri tonsuz ünsüzle biten sözcüklerden sonra da yaygın kullanıldığı için bu dönem metinlerinde tonlu-tonsuz uyumu sağlam olmamakla birlikte kalınlık-incelik bakımından uyum sağlamıştır.

#### 1. Göktürk döneminde genellikle ayrılma hâli eki yerine bulunma

hâli eki kullanılmıştır. Pek çok örnekte bulunma hâli eki ayrılma hâli eki görünümündedir. Adların çıkma durumu çok seyrek olarak /+tAn/ eki ile de kurulur (Tekin, 2003: 113):

*Tengri teğ Tengri+de bolmuş Türk Bilge Kağan, bu ödke olurtum. ((Ben), Tanrı gibi (ve) Tanrı+dan olmuş Türk Bilge Kağan, bu devirde (tahta) oturdum). (KTY-G/1). Bu yir+de oluruş Tabgaç bodun birle tüzültüm. (Bu yerde oturup Çin halkı ile (ilişkilerimi) düzelttim). (KTY-G/5). Azu bu sabımda iğid bar gu? (Yoksa bu sözümde yalan var mı?). (KTY-G/10).*

2. Bulunma hâli genellikle yerde bulunma ve zamanda bulunma işlevleriyle karşımıza çıkmaktadır:

*İlgerü kün toğsıqda Bökli kağanka tegi süleyü birmiş. (Doğuda gün doğusunda Bökli kağana kadar ordu sevk edivermiş. ). (ME/OA-10). (yerde bulunma) Eçim kağan ili kamsaş boltuqında budun ilig ikegü boltuqında İzgil budun birle süngüşdümüz. (Amcam kağanın ili sarsdığında; millet, hükümdar ikiye ayrıldığında; İzgil milleti ile savaştık.). (ME/OA-24). (zamanda bulunma).*

3. Göktürk dönemi metinlerinde bulunma hâlinin aitlik hâli göreviyle kullanıldığı örneklere de rastlamak mümkündür:

*Türgiş kağanda körüg kelti. ( Türgiş kağanından casus geldi.). (ME/OA-72).*

4. Göktürk dönemi metinlerinde bulunma hâli cümlede genellikle yer tümleci başta olmak üzere, zaman tümleci, aitlik tümleci, karşılaştırma tümleci oluşturma görevleriyle kullanılmıştır:

*Üze kök tengri asra yağız yir kılınduqda ikin ara kişi oğlu kılınmış. (Üstte mavi gök, altta yağız yer kılınıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış.). (ME/OA-8). (yer tümleci). İgar illigde [İgar kağanlığda yig kılınım. (Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım.). (ME/OA-18). (karşılaştırma tümleci). Eçim kağan ili kamsaş boltuqında budun ilig ikegü boltuqında İzgil budun birle süngüşdümüz. (Amcam kağanın ili sarsdığında; millet, hükümdar ikiye ayrıldığında; İzgil milleti ile savaştık.). (ME/OA-24). (zaman tümleci). Türgiş kağanda körüg kelti. (Türgiş kağanından casus geldi.). (ME/OA-72). (aitlik tümleci).*

## 2. 2. Uygur Türkçesi +da / +de; +ta / +te:

“Uygurca, aslında Göktürk döneminin bir devamı olmakla beraber birçok yönden de Göktürklerden ayrıldığı gibi kendi bünyesi içerisinde de kültür çevresinin değişik olması nispetinde bazı ayrıklıklar göstermektedir. Bu ayrıklıklar dilin içyapısında ve ifade vasıtalarında olduğu takdirde,

*değişen dünya görüşü ve ifade edilen kültür malzemesi ile izah edebiliriz” (Tekin, 1992: 70).*

Uygurlar devrinde yerleşik bir yaşam tarzına geçilmesi, maniheizm, budizm ve nasturilik gibi dinlerin benimsenmesi, Türk milletinin dilinde söz varlığının çeşitlenmesine neden olmuştur.

Bulunma-ayrılma hâli, kelime gruplarında ve cümlede fiilin içinde cereyan ettiği yeri gösteren, böylece bulunma ifade eden hâldir. Bulunma hâli bu esas işlevi yanında, başka işlev ve ifadelere de sahiptir. Bulunma-çıkma hali eski Türkçeden beri ekle teşkil eden bir hâldir. Kelime gruplarında ismi isme, cümlede ise ismi fiile bağlar.

Orhun Türkçesinde olduğu gibi Uygurcada da bulunma hâli eki, +da / +de; +ta / +te, şeklindedir ve bulunma yanında ayrılma çıkma da ifade etmektedir. Bulunma hâli eki ünsüz uyumuna bağlı değildir. Ancak teli şekil daha yaygın bir kullanım göstermektedir. Yapı ve işlev bakımından Uygur Türkçesinde bulunma hâli şu şekildedir:

**+da:** g, k, m, n, ng, p, r, v'den sonra, **+de:** g, k, r, ş, t, z'den sonra, **+ta:** ç, g, k, l, m, n, p, r, ş, v'den sonra, **+te:** d, g, k, l, m, n, r, ş'den sonra (Erarslan, 2012: 146) gelmektedir. Tonlu-tonsuzluk uyumu bakımından Uygur Türkçesi dönemi, Göktürk Türkçesi dönemine göre karşıt bir durum göstermektedir. Göktürk dönemi metinlerinde bulunma hâlinin tonlu biçimleri kullanım sıklığı göstermekle beraber Uygur dönemi metinlerinde tonsuz şekillerinin sıklıkla kullanıldığı hatta tonlu ile biten sözlerden sonra da sıklıkla geldiği görülmektedir:

*yanā tēngri kutinta üçünç yıl+ta kop eşen tükēl körüşmiş (Yine, Tanrı lütfu ile üçüncü yılda hepsi sağ salim (bir araya) gelip görüşmüşler) (Yıldırım, 2017: s. 36); kan inçā tep yarlıgkadı amrağ ögüküm yer tāngrı törümüš+tü bārū bay yemā bar (Babası han şunları söyledi: "Sevgili yavrum, yer ve gök yaratıldığından beri zenginler de yoksullar da vardır.) (Hamilton, (Çev. Korkut, Birken)2020: 33); kaŋgı ellig inçā tep yarlıg-kağı amrağ ögüküm seni inçā sevār men ayadağı yençü 2 monçuk tāg köz+dü+ki\* (Babası Kral: "Sevgili yavrucuğum, seni işte şöyle: avucumun içindeki 2 inci boncuk gibi, gözlerdeki... seviyorum." diye cevap verdi.) (Hamilton (Çev. Korkut, Birken), 2020: 33).*

Uygurcada çıkma hali eki, +dın / +din; +tın / +tin n ağızında +dan / +den; +tan / +ten şeklinde olup, ünsüz uyumuna tam olarak bağlanmış değildir Ekin yaygınlaşmasıyla, bulunma hâli ekinin çıkma ifadesi de bu eke yüklenir.

**+dın:** g, k, ş'den sonra, **+din:** ç, k, ng, ş, z'den sonra, **+tın:** ç, g, k,

m, n, r, ş, y'den sonra, **+tin**: k, m, n, r, ş, t, z'den sonra (Erarslan, 2012: 149) gelmektedir.

Uygur Türkçesi döneminde ayrılma hâli eki, Orhun Türkçesi dönemi metinlerinde olduğu gibi hem +da / +de; +ta / +te bulunma-ayrılma biçiminde hem de Orhun Türkçesi dönemi metinlerinden farklı olarak +dın / +din; +tın / +tin biçiminde kullanılmıştır:

*togan kuş **tenri+din** kudi tavıŷğan tēpen kapmış (Bir doğan "(İşte bir) tavşan!" diyerek gökyüzünden aşağıya inmiş.)* (Yıldırım, 2017: 43); *inçıp m(e)n kavşıkıya ol **öd+tın** berü burkan kutın bulgıncaka tegi tört türlüg yavlak yollartın erip ozup iki ajunlarta togdum* (Kaya, 2021, s. 257); *agu tını **ırağ+tın**\* ançulayu közünür (Zehirli solukları uzaktan, sanki lotusların Her biri duman çıkarıyormuş gibi görünür.)* (Hamilton, (Çev. Korkut, Birken) 2020: 49).

İşlev bakımından ise, yer tümleci başta olmak üzere, sınırlandırma, niteleme, ayrılma, zaman, bulunma tümleci ve nesne oluşturma gibi Uygur devri metinlerinde çeşitli fonksiyonlarına rastlamak mümkündür:

*idişim+te **ayakım+ta** öngi kaçça barır men (Kabımdan kaçacağımdan ayrı nereye gidiyorum?)* (Yıldırım, 2017: 43). Ayrılma tümleci göreviyle kullanılmıştır; *togan kuş **tenri+din** kudi tavıŷğan tēpen kapmış (Bir doğan "(İşte bir) tavşan!" diyerek gökyüzünden aşağıya inmiş.)* (Yıldırım, 2017: 43). Yer tümleci tümleci oluşturma göreviyle kullanılmıştır; *yaña **teŷgri kutın+ta** üçünç yıl+ta kop eşen tükël körüşmiş (Yine, Tanrı lütfu ile üçüncü yılda hepsi sağ salim (bir araya) gelip görüşmüşler)* (Yıldırım, 2017: 36). Sınırlandırma tümleci göreviyle kullanılmıştır; *ak at karşıŷın üç **bulung+ta** taŷulapaŷ ağınka ötügke idmiş (Kır at, rakibini üç arayışta seçerek onu bir dilsiz ricada bulunmaya göndermiş)* (Yıldırım, 2017: 37). Niteleme tümleci oluşturma göreviyle kullanılmıştır; *inçıp m(e)n kavşıkıya ol **öd+tın** berü burkan kutın bulgıncaka tegi tört türlüg yavlak yollartın erip ozup iki ajunlarta togdum* (Kaya, 2021: 257). Zaman tümleci oluşturma göreviyle kullanılmıştır; *kaŷğı ellig inçä tep yarlıg-kağı amrağ ögüküm seni inçä sevär men ayadağı yençü 2 monçuğ tæg **köz+dü+ki**\* (Babası Kral: "Sevgili yavrucuğum, seni işte şöyle: avucumun içindeki 2 inci boncuk gibi, gözlerdeki ... seviyorum." diye cevap verdi.)* (Hamilton (Çev. Korkut, Birken), 2020: 33). Bulunma tümleci oluşturma göreviyle kullanılmıştır.

### 2. 3. Karahanlı Türkçesi +da / +de; +ta / +te:

"İlk Müslüman Türk devletini kuran Karahanlılar, Türkistan'ın büyük bölümüne hâkim olmuş, bu dönemde Türk kültürü ve Medeniyeti yayılma ve gelişme imkânı bulmuştur. Devletin resmi dili olan Karahanlı Türkçesi 10-12. yüzyıl Doğu Türklüğünün müşterek yazı dili olmayı başarmış, Türk

illerini aynı yazı dili etrafında birleştirmiştir. Bu yüzyıllar bilim, musiki, dil, edebiyat ve sanat bakımından Türk dünyasının en parlak dönemlerinden birisidir. Bir taraftan anayurttan Batıya doğru durmaksızın süren göçler ve akınlarla kültür ve medeniyetimizin Anadolu'ya kadar yayılırken Orta Asya'daki soydaşlarımız da mevcut kültür ve medeniyetini geliştiriyor, şehirlerde sanat ve edebiyat faaliyetleri hızla artıyordu” (Argunşah, Sağol Yüksekaya, 2016: 14).

Karahanlı döneminde yazılmış İslamî Türk edebiyatının ilk eserleri sayılan az sayıda ve kıymetli eserler: . Satır Arası Kur'an Tercümesi, Dîvânı Lugâti't-Türk, Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakâyık'tır.

Eski Türkçe döneminde görülen +DA bulunma-ayrılma biçimi, Karahanlı Türkçesi döneminde sadece bulunma hâli eki için kullanılmıştır. Ayrılma hâli eki için n ağzında olduğu gibi +DIn nadiren de +DAn biçimi kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesi metinlerinde bulunma hâlinin kullanım şekli Göktürk ve Uygur dönemine nispeten Türkiye Türkçesine daha yakındır. Çünkü tonlu sözcüklerden sonra tonlu, tonsuz sözcüklerden sonra ise, tonsuz biçim birimler kullanılmıştır:

*ilahi öküş hamd ayur men sanğa / sening rahmeting+din umar men onğa* (Arat, 1992, s. 41); *nelük malğa munça suğ ol özüng / köngül+de gaming ol tiling+de sözüng* (Arat, 1992: 74).

Bu dönemin metinleri içerik bakımından zengin edebî eserler oldukları için işlev bakımından da bulunma hâlinin farklı vasıflarına rastlamak mümkündür:

**Tetiklik+te** kendü ayastın ozup / dad inşaf tutar çın anuşırvanı (Arat, 1992, s. 45) yer tümleci göreviyle kullanılmıştır; *nelük malğa munça suğ ol özüng / köngül+de gaming ol tiling+de sözüng* (Arat, 1992, s. 74) bulunma tümleci oluşturma göreviyle kullanılmıştır.

#### 2. 4. Harezmi Türkçesi +da / +de; +ta / +te:

“13. yüzyılda Karahanlı Türkçesinden gelişen ve 15. yüzyılda yerini Çağatay Türkçesine bırakan bu lehçe, Karahanlıcadan teşekkül etmesinin yanı sıra, çeşitli boyların lehçelerini de yansıması bakımından ilginç bir yazı dili olmuştur. Bu sahadaki eserlere bakıldığında bu edebî dilin farklı metinlerde farklı lehçelerin daha fazla ağırlık kazanmış şekliyle karşımıza çıktığı görülmektedir” (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 164).

Bu dönemin başlıca dil yadigârları şunlardır: Mukaddimetü'l-Edeb, Kısasu'l-Enbiyâ, Mu'inü'l-Mürîd, Muhabbet-Nâme, Nehcü'l-Ferâdis, Kur'an-ı Kerîm Çevirileri, Altın Ordu Yarlık ve Bitikleri (Toktamış Han

Yarlığı, Temir Kutluk Yarlığı, Mahmud Han Bitiđi), Mi'râc-nâme, Sirâcü'l-Kulûb, İbni Mühennâ Lugati.

Bu dönemde ekin t'li biçimleri sedalılık-sedasızlık uyumu olduğunu söyleyecek kadar tutarlı kullanılmamıştır (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 193). Harezmi Türkçesi döneminde bulunma hâli geldiği sözcükle kalınlık-incelik bakımından uyum içindedir. Ancak hem tonlu hem de tonsuzla biten sözlerden sonra genellikle bulunma hâl ekinin tonlu biçimi geldiği için uyum bozulmaktadır:

*Bir kün bir abuşka nârasîda oğlı birle şahrâ+da yöriyör erken bir kuş uçup ileyleridin keçti erse, bu nârasîda oğul aydı: "Ey baba!"* (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 211).

## 2. 5. Kıpçak Türkçesinde +da / +de; +ta / +te:

*"Orta Türkçe döneminde Türk dilinin Batı kolunu Kuman-Kıpçak ve Ođuz boylarına mensup olan Türklerin lehçeleri meydana getirir. 13. yüzyılda Karahanlı Türkçesinden sonra oluşan ve farklı dil özellikleri gösteren Harezmi-Altınordu ve Kıpçak Türkçesi gibi Yeni Türk lehçelerinin ortaya çıkma sebebi, Ođuz ve Kıpçakların batıya doğru göçleri ve farklı bölgelere yayılmalarıdır. Kıpçaklarla Ođuzlar uzun yıllar birlikte yaşadıkları için Kıpçak Türkçesi ile Türkmen Türkçesi arasında çok yakın ilişkiler vardır"* (Bilgin-Hacıeminoğlu, 2002: 422).

Kıpçak Türkçesi döneminden kalan dil yadigârları şunlardır: Codex Cumanicus, Kamenets Vakayinamesi, Töre Bitiđi, İstoriya Mudrogo Hikâra, Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî, Kitâbü'l-Ef'âl vb.

Genellikle ünlülerle tonlu ünsüzlerden sonra +da / +de, tonsuz ünsüzlerden sonra +ta / +te biçimleri gelmektedir (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 334). Kıpçak Türkçesinde bulunma hâlinin dört farklı şekli kullanılmakla birlikte hem kalınlık-incelik hem de tonlu-tonsuz bakımından uyum sağlamdır ve Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir:

*Atamız, kim kök+te sên, algışlı bolsun sêniñ atıñ, sêniñ hanlılıñ, bolsun.* (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 351).

## 2. 6. Çağatay Türkçesinde +da / +de; +ta / +te:

Çağatayca, Çağatay Türkçesi veya Doğu Türkçesi, 15. yüzyılda Timurluların idaresi altında gelişen ve 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına dek Orta Asya'daki Müslüman Türk halkları tarafından ortak yazı dili olarak kullanılan dilin adıdır.

Çağatay Türkçesi, dört döneme ayrılmaktadır: Erken Devir Çağataycası, Klasik Öncesi Çağatayca, Klasik Çağatayca, Klasik Çağataycanın Devamı, Çöküş Dönemi.

Çağatay Türkçesinde bulunma hâlinin dört farklı şekli kullanılmakla birlikte hem kalınlık-incelik hem de tonlu-tonsuz bakımından uyum sağlamdır ve Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir:

*Gül+de yüzüñ leüâfetidin rengi körmese/ Bülbülâa ni idi bu fiâân birle bu nevâ (Bülbül, senin yüzünün letafetinden gülde bir renk görmese bu kadar feryat eder miydi?) (www.isa-sari.com /); Áam şâmı+da pervâne-âıfat kim guya dürmin başım üze ol şemè şebistân kirek irdi (Pervane gibi hüznün akşamında yanmaktayım. Başımın üzerine harem dairesinin mumu gereklidir). (www.isa-sari.com /).*

### 2. 7. Eski Anadolu Türkçesinde +da / +de:

Bulunma hali eki, Türkçenin her devresinde ve bütün şivelerinde /-da/, /-de/ ve /-ta/, /-te/ şeklindedir. Eski Anadolu Türkçesinde de imlası kalıplaşmış olarak /-da/, /-de/ biçiminde kullanılmıştır (Özkan, 2013: 115). Bundan dolayı Eski Anadolu Türkçesi döneminde kalınlık-incelik uyumu bakımından sağlam olsa bile bulunma hâlinin sadece tonlu biçimleri kullanıldığı için tonlu-tonsuz uyumu bakımından sağlam değildir:

*Ne ola biz+de ne var lâyıķ ola saña/ gelmedi bir lâyıķ iş öñden soña (Türk, 2012: 172); zıkr uçmak+da kuş olup uçar / bahtlı ol kişi zıkr ider (Çağatay, 1963: 255).*

### 3. ÇAĞDAŞ TÜRK YAZI DİLLERİNDE

Çağdaş Türk lehçelerinde bulunma hâlinin tonluluk-tonsuzluk ve kalınlık-incelik bakımından uyumuna bakıldığı zaman, Türkiye Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi, Kazak Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Nogay Türkçesi, Kırım-Tatar Türkçesi, Hakas Türkçesi ve Tuva Türkçesinde bulunma hâlinin +da / +de/+dâ; +ta / +te/+tä biçiminde hem tonlu hem de tonsuz biçimlerine rastlandığı için tonluluk-tonsuzluk bakımından uyum oldukça sağlamdır.

Özbek Türkçesinde, bulunma hâli için sadece +dâ biçimi kullanılmaktadır. Bundan dolayı diğer Türk lehçelerinden farklı olarak bulunma hâlinin, hem kalınlık-incelik hem de tonlu-tonsuz bakımından uyumu bozduğu görülmektedir. Çünkü kalın veya ince ünlülü sözlerden sonra bulunma hâlinin sadece ince biçimi gelmektedir. Ayrıca kelime ister tonlu ister tonsuz ünsüzle bitsin, bulunma hâlinin sadece tonlu biçimi gelmektedir. Her iki bakımdan da uyum sağlam değildir. Aynı zamanda



Çağataycanın bir devamı niteliğinde olan Özbek Türkçesinde de Çağataycada olduğu gibi Farsça sözcüklerin ve eklerin etkisinin yoğun olmasından dolayı önlük-artlık uyumu sağlam değildir.

Kırgız Türkçesi ve Altay Türkçesinde bulunma hâlinin sekiz farklı şekline (+da / +de / +ta / +te / +do / +dö / +to / +tö) rastlanılmıştır. Bu Çağdaş Türk lehçelerinde, hem kalınlık-incelik, hem tonluluk-tonsuzluk hem de düzlük-yuvarlaklık bakımından uyum oldukça sağlamdır.

Başkurt Türkçesinde bulunma hâlinin sekiz farklı şekline (+la / +lä / +da / +dä / +ta / +tä / +za / +zä) rastlanılmıştır. Başkurt Türkçesinde bulunma hâli eki ünlülerden sonra +la / +le; /l/+ /m/+ /n/, /ñ/ünsüzleriyle biten isimlerden sonra +da / +dä; /r/, /y/, /z/ ünsüzlerinden ve yarı ünsüz /w/ den sonra +za / +zä; tonsuz ünsüzle biten isimlerden sonra ise +ta / +tä biçiminde gelmektedir. Bundan dolayı bu Çağdaş Türk lehçesinde bulunma hâli kendinden önce gelen sözle hem tonlu-tonsuz hem de ön-art bakımından uyum içindedir.

Karaçay-Balkar Türkçesi ve Kumuk Türkçesinde bulunma hâlinin sadece tonlu biçimi görüldüğü için tonluluk-tonsuzluk bakımından bu lehçeler uyum dışı kalsa da önlük-artlık bakımından uyum sağlamdır.

Yakut Türkçesinde bulunma hâli sekiz farklı biçimde (+gA / +gO / +kA / +kO / +hA / +hO / +ñA / +ñO / +xO / +xA) görmektedir. Hem ünlü hem de ünsüz bakımından çokça şekli olan bu lehçede her iki yönden uyumludur.

Çuvaş Türkçesinde bulunma hâli, beş farklı şekilde (+ta / +te / +ra / +re / +çe) görülmektedir. Çuvaş Türkçesinde bulunma hâlinin beş farklı şekli kalınlık-incelik uyumu bakımından uyuma uygunluk gösterir, fakat diğer lehçelerden farklı olarak tonsuz şekli bulunmasına karşılık tonlu şekli mevcut değildir. Bundan dolayı tonsuz-tonsuz uyumu sağlamken tonlu-tonlu uyumu bozulmaktadır:

### 3. 1. Türkiye Türkçesi +da / +de; +ta / +te:

Bulunma hâli, yargının gerçekleştiren öznenin içinde bulunduğu yeri ve zamanı gösteren hâldir: Yerde bulunma hâli, hem yapı hem de anlam bakımından /+DA/ (Kars+ta yaşıyorum.) ekiyle yapılırken zamanda bulunma hâli, /+Ø/ (Bu gün+Ø konuştuk.), /+DAn sonra/ (Sen+den sonra geldim.), /+(y)A/ (Sabah+a gelir.), /+DAn önce/ (Üç saat+ten önce başlamaz.), /+ile~/ /+(y)lA/ (sabah+la gün yeniden başlar.), /+gibi/ (Beş gibi buluşalım), /+üzeri/ (Akşamüzeri yağmur yağdı) , /+ile beraber~/+ile birlikte/ (Sonbahar ile beraber etraf sararmaya başlar.) ekleriyle yapılmaktadır.

“İsim soylu sözcüklere gelen +DA bulunma hâli eki, öbek oluşturduğu yapıları bulunma ilişkisiyle yükleme bağlamaktadır. Aynı zamanda kendinden sonra gelen yüklem de bu bulunma ilişkisine uygun olarak gelmektedir. Misal “evden oturuyorum” diyemiyoruz, fakat “ evde oturuyorum” diyebiliyoruz. “otur-“ fiili bünyesinde bulunma anlamı barındırmakta ve hâl ile bu bağlamda bir münasebette bulunmaktadır.” (Eyi, 2023: 61-62).

Ayrılma ve yönelme hâllerinde olduğu gibi bulunma hâli de fiille sıkı bir bağlantı içindedir. Yapı ve işlev bakımından Türkiye Türkçesinde bulunma hâli şu şekildedir:

1. Bulunma hâli, hedef işlevi ile kullanılmaktadır. Hedef işlevi, eylemin yapılış amacını belirten işlevdir.

Bulunma hâli hedef işleviyle kullanılarak, derin yapıda bu hedefi ya da amacı gerçekleştirmek için bu hâlde bulundu anlamı taşımaktadır: *Onun uğrunda çok savaştı.* cümlesi, derin yapıda, *onun uğrunda bulunarak onu kazanmak için çok savaştı.* anlamı taşımaktadır; *Savaş yolunda baş verir.* cümlesi derin yapıda, *savaş yolunda bulunarak, savaşı kazanmak için baş verir* anlamı taşımaktadır.

2. Bulunma hâli, ilgi hâli işleviyle de kullanılmaktadır. İlgi işlevi, Bir ismi ilgi anlamıyla başka bir isme veya yüklem fiiline bağlamaktadır. Bulunma hâli, Bu durumla ilgili bulunan bir varlığın olup olmadığına işaret etmektedir: *Aşkta kazandı.* cümlesi, *aşk durumuyla ilgili bulunarak kazandı.* anlamını derin yapıda taşımaktadır ve ilgi tümleci görevi ile yüklem fiiline bağlanmıştır.

3. Bulunma hâli, karşıtlık işlevi de kullanılmaktadır. Karşıtlık işlevi, ana cümlede belirtilen yargıya karşıt bir durum gösteren isim ya da isim soylu sözcüklerin aldığı hâldir.

Bulunduğu durumun karşıtını ifade etmektedir: *Tanımadığın hâlde onunla sohbet ediyorsun.* cümlesi derin yapıda, tanımadığı hâlde bulunarak yine de onunla sohbet ediyordu anlamı taşımaktadır; *Çevreyi temiz tutacağı hâlde yerlere çöp atıyordu.* cümlesi de derin yapıda *çevreyi temiz tutma hâlinde bulunması gerekirken, yerlere yine de çöp atıyordu* anlamını taşımaktadır.

4. Bulunma hâli niteleme işleviyle de kullanılmaktadır. Niteleme işlevi, Fiil Soylu sözcüklerden önce eylemin Nasıl ve ne şekilde yapıldığını, isim soylu sözcüklerden önce ismin niteliğini gösteren hâldir.

Bulunma hâlinin eklendiği sözcükte fiilden önce durum tümleci görevini yüklenirken isim soylu sözcükten önce kendisinden sonra gelen sözcüğün niteliğini ifade etmektedir: *Neşeli bir şekilde günü tamamladık.* cümlesi, derin yapıda *neşeli bir şekilde bulunarak günü tamamladık* anlamı taşımaktadır; *Farklı tarzlarda elbiseler aldı.* cümlesi, derin yapıda, *farklı tarzlarda bulunan elbiseler aldı* anlamını taşımaktadır. Bulunma hali eki kendinden sonraki isim soylu sözcüğü nitelediği için sıfat görevindedir.

5. Bulunma hâli, sınırlandırma işleviyle de kullanılmaktadır. Sınırlandırma işlevi, kişiyi, zamanı, yeri veya durumu sınırlandıran hâldir.

Bulunma hâlinin sınırlandırma işlevi derin yapıda, kişi, zaman, yer, durum eylemi gerçekleştirdi; onun dışında olan kişi zaman yer ve durum eylemi gerçekleştirmedi anlamı taşımaktadır: *Ali dışında kimse gelmedi.* cümlesi derin yapıda, *Ali orada bulunarak eylemi gerçekleştirdi onun dışında bulunan kimseler gerçekleştirmedi* anlamı taşımaktadır; *Edebiyat dışında başka bir alanla ilgilenmedi.* cümlesi derin yapıda, *Edebiyat alanında bulunarak bu alanla ilgilendi bunun dışında bulunan alanlarla ilgilenmedi.* anlamı taşımaktadır.

6. Bulunma hâli, üsteleme işleviyle de kullanılmaktadır. Üsteleme işlevi, yüklem fiilinin ifade ettiği yargının; neyin üzerine “ ilaveten”, “ ayrıca”, “ üstüne üstlük” yapıldığını gösteren hâldir (Daşdemir, 2015: 92). Bulunma hâlinin üsteleme işlevi, derin yapıda o durumda bulunuyor bir de bunun dışında farklı bir durumda bulunuyor Anlamı taşımaktadır: *Sizin dışınızda Ahmetler de gelecek.* cümlesi derin yapıda, *siz burada bulunuyorsunuz bir de Ahmetler de bulunacak* anlamı taşımaktadır; *Ucuz olmasının dışında çok da sağlamdı* cümlesi derin yapıda *ucuz olma durumunda bulunuyor bir de bunun dışında sağlamlık özelliğine sahip* anlamı taşımaktadır.

7. Bulunma hâli, vasıta işleviyle de kullanılmaktadır. Eylemin hangi vasıtayla, ne sayesinde, ne kullanılarak gerçekleştiğini/ gerçekleşmediğini gösteren haldir. Vasıta hâline konmuş isim, cümlede vasıta tümleci veya halli zarfı görevi üstlenir (Daşdemir, 2016: 93).

Bulunma halinin vasıta işlevi durumun gerçekleştirilmesinde aracı bulunan kaynağa işaret etmektedir: *Danışmanımın sayesinde güzel bir tez yazdım.* cümlesi derin yapıda *danışmanım bana yardımda bulundu ve bu durumun sonucunda güzel bir tez yazdım* anlamını taşımaktadır; *Sizin sayenizde çocuklar okuma yazma öğrendi.* cümlesi derin yapıda *siz okuma yazma öğrenmek için çocuklara yardımda bulundunuz ve çocuklar okuma yazma öğrendi* anlamı taşımaktadır.

### 3. 2. Gagavuz Türkçesi+da / +dä / +ta / +tä:

Gagavuz Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bulunma hâli, /+DA/ eki ile yapılır. İsmi fiile bağlar. (Ercilasun, 2007: 114). Hem tonlu-tonsuz hem de kalınlık-incelik bakımından uyum sağlamdır.

*Çoktan pek eski zamannarda bir kalä-yurtluk+ta yaşarmış bir anılmış hergelä çorbacısı, adı Bozbey. (Çoktan, çok eski zamanlarda Kale-yurtlukta anılmış bir at sürüsü sahibi yaşarmış). (Biray, 2016: 17); Büküncü gün+dü Gagauz dilinin zenginlemesi -en aktual problema. (Bugün Gagauz dilinin zenginleşmesi en güncel problemlerden biridir). (Biray, 2016: 30).*

### 3. 3. Azerbaycan Türkçesi +da / +dä:

Azerbaycan Türkçesinde bulunma hâli, tek şekilli olarak /+dA/ eki ile yapılmaktadır. Bundan dolayı kalınlık-incelik uyumu sağlam olsa bile tonlu-tonsuz uyumu sağlam değildir. Çünkü bulunma hâlinin sadece tonlu biçimi kullanılmaktadır:

*Bakı Universitetin+dä oxuyuram. (Bakü Üniversitesi'nde okuyorum.). (Biray, 2016: 50); O, Los Ancelesin ən gözəl hissəsin+dä yerləşir. (O, Los Angeles'in en güzel bölgesinde bulunmaktadır.). (Biray, 2016: 51).*

### 3. 4. Türkmen Türkçesi +da / +dä:

Türkmen Türkçesinde bulunma hâli, +da / +dä biçiminde iki şekilli olarak yapılmaktadır. Bundan dolayı kalınlık-incelik uyumu sağlam olsa bile tonlu-tonsuz uyumu sağlam değildir. Çünkü bulunma hâlinin sadece tonlu biçimi kullanılmaktadır:

*Magtymguly Şirgazy medresesin+dä üç ýyl okap, ýurduna gaýdypdyr. (Mahtumkulu, Şirgazi medresesinde 3 yıl okuyup, yurduna dönmüş.). (Biray, 2016: 78); Häzir şol mektebiň 8-nji synpyn+da okuwymy dowam edýärim. (Şu anda bu mektebin 8 sınıfında eğitimime devam ediyorum.). (Biray, 2016: 79).*

### 3. 5. Özbek Türkçesi +dä:

Özbek Türkçesinde, diğer Türk lehçelerinden farklı olarak bulunma hâlinin hem kalınlık-incelik hem de tonlu-tonsuz bakımından uyumun bozulduğu görülmektedir. Çünkü hem kalın sözlerden hem de ince sözlerden sonra bulunma hâlinin ince biçimi gelirken hem de tonlu ve tonsuz sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir. Her iki bakımdan da uyum sağlam değildir.

*İçkäridän hädegün+dä heç kim çiqavermädi. (İçerideki daireden hiç kimse çıkmadı.) (Biray, 2016: 111).*

### 3. 6. Yeni Uygur Türkçesi +da / +dä / +ta / +tä:

Yeni Uygur Türkçesinde, bulunma hâli için +da / +dä / +ta / +tä Ekleri kullanılır. Ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra +da / +dä tonsuz ünsüzlerden sonra +ta / +tä gelir: **oquğuçı+da** "öğrencide", **kitap+ta** "kitapta", **bölmi+dä** "odada", **däptär+dä** "defterde", **därs+tä** "derste". (Ercilasun, 2007: 377).

**Kütüphanide** okuğuçiler intayini köp. (Kütüphanede okuyucular oldukça çok.) (Biray, 2016: 156); **Çong Yultuzğa bargan+da** / **Ot yakımen komuşka**. (Çong Yultuz'a vardığımızda/ kamyşla Ateş yakacağım.) (Biray, 2016: 161); **Şöşäk nahiyisi Tarbagatay vilayitin+dä**. (Şöşäk kasabası Tarbagatay vilayetinde). (Ercilasun, 2007: 415).

### 3. 7. Kazak Türkçesi +da / +de / +ta / +te:

Kazak Türkçesinde bulunma hâli eki Türkiye türkçesinde olduğu gibi +da / +de; +ta / +te şeklindedir. Bulunma hâli eki teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik ekinden sonra geldiğinde Araya bir n sesi gelir (Ercilasun, 2007: 453).

**+da / +de şekli:** Türkiye Türkçesinde olduğu gibi sonu ünlüyle veya sedalı ünsüzle biten isimlerden sonra ek bu şekildedir: **Dala+da** köp mal bar. (Kırda çok hayvan var)., **Köşe+de** köp adam bar. (Caddede çok insan var). (Ercilasun, 2007: 453):

Universitetiñ **kitaphanasın+da**, oquw zalında uzaq oturamın. (Üniversite kütüphanesinde, okuma salonunda uzun süre oturuyorum.) (Biray, 2016: 199); **Batır jurıt Qolaman patşanıñ kezın+de** Stambuldı da jaw tırnağınan alıp qaldı" dep jurın bitirdi. (Bahadır halk, padişah Kolaman önemlerinde İstanbul'u da düşman pençesinden kurtardı diyerek destanını bitirdi.) (Biray, 2016: 224).

**+ta / +te şekli:** Türkiye Türkçesinde olduğu gibi sedasız ünsüzlerle biten isimlerden sonra ek, +ta / +te şeklindedir: **Kök+te** cıldız bar (Kökte yıldız bar)., **Ağaş+ta** mäwe coq. (Ağaçta meyve çok). (Ercilasun, 2007: 143).

### 3. 8. Kırgız Türkçesi +da / +de / +ta / +te / +do / +dö / +to / +tö:

Kırgız Türkçesinde, bulunma hâli, hem kalınlık-incelik hem de tonlu-tonsuz uyumu bakımından sağlamdır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, tonlu ünsüzle biten sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu, tonsuz ünsüzle biten sözlerden sonra ise bulunma hâlinin tonsuz şekli gelmektedir:

**cıl+da** "yilda", **cerim+de** "yerimde", **col+do** "yolda" **közüm+dö** "gözümde", **taş+ta** "taştta" **suuk+ta** "soğukta" **tüş+tö** "düşde", (Ercilasun, 2007: 508); **İlgeri ötkön zaman+da** körgönün caza atpağan Canek degen mergen

*boluptur. (Eski zamanlarda her attığını vuran Canek adında bir avcı varmış.)* (Biray, 2016: 268).

### 3. 9. Karakalpak Türkçesi +da / +de / +ta / +te:

Karakalpak Türkçesinde, bulunma hâli, Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Tonlu ünsüzle biten sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu, tonsuz ünsüzle biten sözlerden sonra ise bulunma hâlinin tonsuz şekli gelmektedir. Bundan dolayı hem tonlu-tonsuz uyumu bakımından hem de önlük-artlık uyumu bakımından sağlamdır:

*Kim menen oylasarin bilmey, toqsan oyduñ torabin+da erteñgi urıstıñ juwapkerşiligin kimge bererin bilmey otırğan paşsağa bul jañalıq boldı. (Kiminle istişare edeceğini, 90 düşüncenin labirentinde ertesi günkü savaşın sorumluluğunu kime vereceğini bilmeden oturan padişaha bu, yeni bir şey oldu).* (Ercilasun, 2007:612); *Aqırsoñı, At qoyıwşı bizlerge keliwge erinip, atımızdı älleqanday qontinent+te jasawşılardıñ diziminiñ izine tirkep jibergen şıgar, degen oy menen özleri izlep ellerden ellerge gezerdi. (Nihayet, Ad koyan, bizlere gelmeye erinip, Adımız, herhangi Bir kitada yaşayanların listesinin sonuna eklemiştir herhalde şeklindeki düşünce ile kendileri arayıp ülke ülke gezerler).* (Ercilasun, 2007: 616).

### 3. 10. Nogay Türkçesi +da / +de / +ta / +te:

Nogay Türkçesinde, bulunma hâli, Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Tonlu ünsüzle biten sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu, tonsuz ünsüzle biten sözlerden sonra ise bulunma hâlinin tonsuz şekli gelmektedir. Bundan dolayı hem tonlu-tonsuz uyumu bakımından hem de önlük-artlık uyumu bakımından sağlamdır:

*Yer astın+da yiyren at, terisi yeti qabat. (Yer altında kızıl at, derisi yedi kat.)* (Biray, 2016: 514); *Kök+te uşıp, suwda yüzüp yürseñ de. (Gökte uçup, suda yüzüp, yürüsen de.)* (Biray, 2016: 519); *Bu künimiz+de är-bir üyde kitap, curnal, gazet bar em äligide biz olarsız dünyada yaşalmayaqtay da köremiz. (Günümüzde her evde kitap, dergi, gazete var ve günümüzde biz olarsız dünyada yaşanacağını sanmıyoruz).* (Biray, 2016: 525).

### 3. 11. Kırım-Tatar Türkçesi +da / +de / +ta / +te:

Kırım-Tatar Türkçesinde, bulunma hâli, Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Tonlu ünsüzle biten sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu, tonsuz ünsüzle biten sözlerden sonra ise bulunma hâlinin tonsuz şekli gelmektedir. Bundan dolayı hem tonlu-tonsuz uyumu bakımından hem de önlük-artlık uyumu bakımından sağlamdır:

*Bugün Ayşecik tañ maalin+de turdı. (Bugün Ayşecik tan vaktinde uyandı).* (Biray, 2016: 543); *Şimdiki vakıt+ta bu adet öyle ilerledi ki, Akıyar*

*mintakasının kullandığı çontuk sözlerini diğer mintakanın müellifleri de kullanmaya devam ederler. (Şimdilerde bu adet öylesine ilerledi ki, Akyar bölgesinin kullandığı kısaltılmış sözleri diğer bölgelerin yazarları da kullanmaya devam etmekte). (Biray, 2016: 562).*

### 3. 12. Başkurt Türkçesi +la / +lä / +da / +dä / +ta / +tä / +za / +zä:

Başkurt Türkçesinde bulunma hâli eki ünlülerden sonra +la / +le; /l/+ /m/+ /n/, /ñ/ünsüzleriyle biten isimlerden sonra +da / +dä; /r/, /y/, /z/ ünsüzlerinden ve yarı ünsüz /w/ den sonra +za / +zä; tonsuz ünsüzle biten isimlerden sonra ise +ta / +tä şeklimdedir (Ercilasun, 2007: 767):

*baqsa+la "bahçede", qul+da "elde", ay+za "ayda", yü+zä "yazda", iş+tü "işte", küñil+dä "gönülde", türmüş+ta "hayatta" (Ercilasun, 2007, s. 767); Başkurtistan künakhanahın+da tuqtalam. (Başkurdistan Otelinde kalıyorum). (Biray, 2016: 461); Bër saq şulay yeylev+zä yatqanda heber kiltêreler. (Bir vakit öyle yaylada kaldığı sırada buna haber getirirler). (Biray, 2016, s. 475).*

### 3. 13. Karaçay-Balkar Türkçesi +da / +de:

Karaçay-Balkar Türkçesinde bulunma hâli tonlu-tonsuz şekli bakımından sağlam değildir. Hem tonlu hem de tonsuzla biten sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir. Ancak kalınlık-incelik uyumu bakımından sağlamdır:

*At+da "atta", el+de "köyde", eşik+de "eşikte", carıq+da "ışıқта" (Ercilasun, 2007: 904); Bir col+da Nartları ömürlerin+de Nart Debet tavlağa temir taşla cıyarğa ketgendi. (Bir keresinde Nartların zamanında, Nart Debet dağlara demir taşlar toplamaya gitmiş). (930).*

### 3. 14. Kumuk Türkçesi +da / +de:

Kumuk Türkçesinde bulunma hâli tonlu-tonsuz şekli bakımından sağlam değildir. Hem tonlu hem de tonsuzla biten sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir. Ancak kalınlık-incelik uyumu bakımından sağlamdır:

*İş+de "işte", at+da "atta" (Ercilasun, 2007: 904); Tüken+de, bazar+da, baxça+da, baw+da, dünya'lıq qazana, toymalar, apendi. (Dükkânda, pazarda, bahçede, bağda, dünyalık kazanır, doymazlar, Efendi). (1003).*

### 3. 15. Altay Türkçesi +da / +de / +ta / +te / +do / +dö / +to / +tö:

Altay Türkçesinde bulunma hâlinin hem tonlu-tonsuz uyumu hem de kalınlık-incelik uyumu oldukça sağlamdır. Tonlu ile biten sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu şekli, tonsuz ile biten sözlerden sonra ise, bulunma

hâlinin tonsuz şekli gelmektedir:

*Suu+da* “suda”, *cıl+da* “yıldı”, *sler+de* “sizlerde”, *col+do* “yolda”, *töö+dö* “devede”, *baş+ta* “başta”, *biçik+te* “kitapta”, *sook+to* “soğuk+ta”, *möş+tö* “çamda” (Ercilasun, 2007: 1037); *Keçe kere tujile caaş, caap cat, a kırlar+da boyla, caşkan kar caap turgan bolar. (Dün bütün gün boyunca yağış /kar vardı, galiba kırlarda karla karışık yağmur yağmıştır).* (1078).

### 3. 16. Hakas Türkçesi +da / +de / +ta / +te:

Hakas Türkçesinde, bulunma hâli, Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Tonlu ünsüzle biten sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu, tonsuz ünsüzle biten sözlerden sonra ise bulunma hâlinin tonsuz şekli gelmektedir. Bundan dolayı hem tonlu-tonsuz uyumu bakımından hem de önlük-artlık uyumu bakımından sağlamdır:

*Çazı+da* “ovada”, *arığ+da* “ormanda”, *köl+de* “gölde”, *sas+ta* “saçta”, *tabah+ta* “tabakta” (Ercilasun, 2007: 1105); *Sirerniñ gorod+ta haydağ muzeyler par? (Şehrinizde hangi müzeler var?)* (1131).

### 3. 17. Tuva Türkçesi +da / +de / +ta / +te:

Tuva Türkçesinde, bulunma hâli, Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Tonlu ünsüzle biten sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu, tonsuz ünsüzle biten sözlerden sonra ise bulunma hâlinin tonsuz şekli gelmektedir. Bundan dolayı hem tonlu-tonsuz uyumu bakımından hem de önlük-artlık uyumu bakımından sağlamdır:

*Kış+ta, baş+ta, kat+ta* “yemişte”, *sös+te* “sözde”, *hün+de* “güneşte”, *ton+da* “paltoda” (Ercilasun, 2007: 1178); *Şıyaan am, erte şagnıñ ektin+de, burun şagnıñ murnun+da, Süt-Höl şalbaa, Sümber-Uula tey turar şagda-daa çüveñ irgin iyin. (Eveet, erken çağın başında, geçen çağın öncesinde, Süt-Höl su birikintisi, Sümber-Uula tepe iken).* (1223).

### 3. 18. Yakut Türkçesi +gA / +gO / +kA / +kO / +hA / +hO / +ñA / +ñO / +xO / +xA:

Eski Türkçedeki +ka / +ke, +ga / +ge'den geldiği belli olan bu ekinin asıl şekli +KA'dır. Ek, aynı zamanda bulunma fonksiyonunu da ifade eder (Ercilasun, 2007, s. 1258).

Yakut (Saha) Türkçesinde ünsüz bakımından bulunma hâlinin yirmi şekli bulunmakla beraber hem kalınlık incelik hem de tonluluk-tonsuzluk uyumu bakımından sağlam bir özellik göstermektedir:

*Tia+ga* “ormana”, *oğo+go* “çocuğa”, *börö+gö* “kurta”, *tal+ga* “komşuya”, *sire+ge* “yüze”, *ak+ka* “ataya”, *tiis+ke* “dişe”, *xos+ko*



“*odada*”, *atax+xo* “*ataya*”, *ketex+xe* “*enseye*”, *oroñ+ño* “*yere, yurda*” (Ercilasun, 2007: 1258); *Kilaas+ka* *biir ostuol, üs oloppos turar*. (*Sınıfta bir masa, üç sandalye durmaktadır*); *Ostuol+ga* *tüört kiniğe uoñ+ño biir xarandaas baar*. (*Masada dört kitap ve bir kalem vardır*); *Ol paarta+ga xas kibi olororuy?* (*O sırda kaç kişi oturuyor?*); *İkki xos+ko oronnor turalar*. (*İki odada karyolalar dururlar*) (1278).

### 3. 19. Çuvaş Türkçesi +ta / +te / +ra / +re / +çe:

Çuvaş Türkçesinde bulunma hâlinin beş farklı şekli kalınlık-incelik uyumu bakımından uyuma uygunluk gösterir, fakat diğer lehçelerden farklı olarak tonsuz şekli bulunmasına karşılık tonlu şekli mevcut değildir. Bundan dolayı tonsuz-tonsuz uyumu sağlamken tonlu-tonlu uyumu bozulmaktadır:

*Sunar+ta* “*avda*”, *şar+ta* “*orduda*”, *hir+te* “*kızda*” (Ercilasun, 2007: 1306); *Vırşi puşlaniççen pır şul malarah şakinti pır pogranzastavi+ra suljbira tiniççi*. (*Savaş başlamadan bir yıl önce buradaki bir sınır karakolunda görev yapmışım*); *Avişul hırrın+çe hıyır şitki*. (*İşte yolun kenarında bir ağaç kovuğu var*). (1330).

### 4. TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA

“*Bulunma hâli, iş, oluşun genellikle yerini ve zamanını bildirmektedir. Bununla beraber bulunma hâlinin Türkiye Türkçesinde hedef, ilgi, karşılık, niteleme, sınırlandırma, üsteleme ve vasıta gibi işlevlerine de rastlamak mümkündür. Bu durum genellikle hâl eki ile fiil arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır*” (Buran, 1996: 177).

Eski Türkçe döneminde ayrılma hâl ekinin karşılığı bulunmadığı için bulunma hâli, araştırma alanları tarafından genellikle bulunma-ayrılma hâli olarak adlandırılmıştır. Uygur döneminde ise, ekin +dIn biçiminde ayrılmasıyla ek bulunma hâl eki olarak adlandırılmaya başlamıştır.

Türkiye Türkçesinde +DA biçiminde görülen bulunma hâli ekinin Türkiye Türkçesi ağızlarında söyleyiş farklılıklarından dolayı hem ünlü hem de ünsüz değişmiş olarak farklı şekillerine rastlamak mümkündür (Buran, 1996: 177).

#### 4. 1. Doğu Anadolu Bölgesi

##### 4. 1. 1. Elazığ +da / +de:

Elazığ ve yöresi ağız bölgesinde, bulunma hâli eki, hem tonlu ünsüzle biten sözcüklerden sonra hem de tonsuz ünsüzle biten sözcüklerden sonra tonlu ünsüzle gelmekte ve tonsuzlaşmamaktadır:

*bi gaş gün sen+de galsın sona alurum deyi*. (Gülensoy ve Buran, 1994: 39); *gidi paşâr başların+da oturi*. (Gülensoy ve Buran, 1994: 41).

#### 4. 1. 2. Erzincan +da / +de:

Erzincan ve yöresi ağız bölgesinde, bulunma hâli ve eki, Aydın konuşmasına göre hiçbir farklılık göstermemektedir. Kurallaşmış tek husus tonsuz ünsüzlerle kapanan kelimeler geldiğinde, tonsuzlaşmadan daima tonlu ünsüzle etkilenmesidir ( Sağır, 1995: 143):

*Dedim şu aşşağı+da bir adam var.* (Sağır, 1995: 208); *Köw+de faslıya ekiyim, domates ekiyim, saltalıh ekiyim, ekiyim.* (Sağır, 1995: 213).

#### 4. 1. 3. Erzurum +da / +de:

*“Vazifeleri bakımından Türkiye Türkçesi aydın konuşmasındaki bulunma halinden farkı olmayan ve Erzurum İli ağızlarının bütününde ekleme kuralları açısından tam bir benzerlik gösteren bulunma hali, son seste bir ünsüz veya bir geniş ünlü bulunduranlara eklendiklerinde isimlerin son hecesinin ünlüleriyle Türkiye Türkçesi aydın konuşmasında olduğu gibi kalınlık-incelik uyumuna girerler”* (Gemalmaz, 1995: 284).

Erzurum ili ağızlarında, Elazığ ve Erzincan ili ağızlarından farklı olarak tonlu ünsüzle biten sözcükten sonra bulunma halinin tonlu biçimi, tonsuz ünsüzle biten sözcükten sonra bulunma halinin tonsuz biçimi gelmektedir. Ama kalınlık-incelik uyumu bakımından sağlam değildir:

*elbiseyi geydiği gibi, dilber senemin güzelliği birise çihdi ona, başladı isdambol içerisin+de dolaşmaya.* (Gemalmaz, 195: 14); *e, mahmudi isdambul+da tanımiyan az;* (Gemalmaz, 1995: 15).

#### 4. 1. 4. Malatya +da / +de; +ta; +du; +Ø:

Yazı dilinde olduğu gibidir. Bulunma hâli, tonlu ile biten sözlerden sonra tonlu tonsuz ile biten sözlerden sonra tonsuz şekli ile gelmektedir. Önlük-artlık uyumu bakımından ise sağlamdır:

*senisiz ne ne yapam özüm bu karanlık Köv+de gaz yo!* (Gülseren, 2000: 317); *ammoğlum musto gardaşım fahri ağınar+da demircilik etmekteydik* (Gülseren, 2000: 242); *acıh suç onduy+du* (Gülseren, 2000: 290); *koni komşu altın getirir daħar sünnet evinde bu kirve kimi gözüm dutarsa bakarsın ki şeyle bir hayatı düzgün pis işler+Ø eli yok onu dutarsın* (Gülseren, 2000, s. 341).

#### 4. 1. 5. Kars-Ardahan +da / +de:

Kars-Ardahan illeri ağızlarında, Elazığ ve Erzincan ili ağızlarından olduğu gibi hem tonlu ile biten sözcükten sonra hem de tonsuzla biten sözcükten sonra bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir:

*Bu adamın bi kere dünya+da mala parıya ihdiyacı yoħ* (Ercilasun, 2002,

s.162); *Göncatepe+de düşman bozuldu bozuldu.* (Ercilasun, 2002: 168).

## 4. 2. İç Anadolu Bölgesi

### 4. 2. 1. Ankara +da / +de:

Ankara ili ağızlarında tonlu-tonsuz uyumu sağlam değildir. Hem tonlu ile biten sözcüklerden sonra hem de tonsuzla biten sözcüklerden sonra bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir. Ama önlük-artlık uyumu bakımından sağlamdır:

*Emme gençlerin+de gine galmadı* (Demir, 2013: 97); *Şimdi esgi bi benzininiğ var şur+da* (Demir, 2013: 96).

### 4. 2. 2. Eskişehir +da / +de:

Eskişehir ili ağızlarında, Nevşehir, Kars, Elazığ ve Erzincan ili ağızlarından olduğu gibi hem tonlu ile biten sözcükten sonra hem de tonsuzla biten sözcükten sonra bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir. Bundan dolayı Tonlu-tonlu uyumu sağlam tonsuz-tonsuz uyumu sağlam değildir. Tonlu-tonlu uyumu oldukça sağlamdır. Hatta tonsuzla biten sözcüğün sonundaki ünsüz tonlulaştırarak bulunma hâlinin tonlu şekli getirilmiştir: Antep**te** > Antep**de** gibi:

*çok çalışmış or+da.* (Sert, 2020: 172); *aynı isla inan o üstümüz+de gururdu.* (Sert, 2020: 173).

### 4. 2. 3. Kırşehir +da / +de:

Hem tonlu sözlerden sonra hem de tonsuz sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir. Bundan dolayı tonlu-tonsuz uyumu bakımından sağlam değildir. Kalınlık-incelik uyumu bakımından sağlamdır:

*biz gerçek+de abdallarıh, abdallar, ama ibadet nasıl yakın olan bir gül demektir* (Günşen, 2019: 214); *bu sanad+da ileriymiş* (Günşen, 2019: 215).

### 4. 2. 4. Nevşehir +da / +de:

Nevşehir ili ağızlarında, Kars, Elazığ ve Erzincan ili ağızlarından olduğu gibi hem tonlu ile biten sözcükten sonra hem de tonsuzla biten sözcükten sonra bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir. Bundan dolayı Tonlu-tonlu uyumu sağlam tonsuz-tonsuz uyumu sağlam değildir:

*Pembiş dudumuñhun+da da davar yazıstıñ diyo.* (Korkmaz, 1977: 120); *öm+de bi sürü goyun goltüm+da da bi külte yuñ, imiş.* (Korkmaz, 1977: 120).

#### 4. 2. 5. Sivas +da / +de:

Sivas ili ve yöresi ağızlarında ekin ünsüzü büyük bir çoğunlukla +da / +de biçiminde tonludur (Demir ve Şen, 2006: 150). Tonlu-tonlu uyumu genellikle sağlamken tonsuz-tonsuz uyumu sağlam değildir. Tonsuz sözcüklerden sonra tonlu bulunma hâli şekilleri gelmektedir:

*bi\_de bura+da gurbeti yokTu.* (Demir ve Şen, 2006: 233); *ğarabük+de yaptım.* (Demir ve Şen, 2006: 234).

Bu ağızda, önlük-artlık uyumu genellikle sağlam olmakla birlikte bozulduğu sözler de görülmektedir:

*su şehrine amasya, sivas gongeresini yapıp erzuruma geçerkene dört eyelül+da su şehrine üramış.* (Demir ve Şen, 2006: 271); *giderler çeşmelerin başın+dá.* (Demir ve Şen, 2006: 308).

#### 4. 3. Güneydoğu Anadolu Bölgesi

##### 4. 3. 1. Diyarbakır +dá ; +da / +de; +ta / +te:

Yazı dilinde olduğu gibidir. Bulunma hâli, tonlu ile biten sözlerden sonra tonlu tonsuz ile biten sözlerden sonra tonsuz şekli ile gelmektedir:

*bizi tirenē, gótürdi bizi adana+dá yindirdi* (Özçelik ve Boz, 2001: 144); *halâ çermig+de zatân bēleydi bēz tohurlardı* (Özçelik ve Boz, 2001: 224); *ok\_kadár tedbirli ok\_kadár merhli bi adamdı ki hēç bi padişāh+ta olmıyan genide vardı, hepsi gētti* (Özçelik ve Boz, 2001: 158); *ileri ermeniler babasına kaçko dērlermiş çüngüş+te ermeni varmış babasına kaçko diyer anasına ana.* (Özçelik ve Boz, 2001: 226-227).

##### 4. 3. 2. Şanlıurfa +da / +de; +ta / +te:

Bu, Eski Türkçeden günümüze en az değişikliğe uğrayarak gelmiş eklerden biridir. Urfa ağızında ünsüz uyumuna girmeyen örnekleri de vardır (Özçelik, 1997, s. 79):

*kapı+da kul olmışam* (Özçelik, 1997: 236); *oralıh+ta asbabını, iç çamaşırını, paltonını giyer* (Özçelik, 1997: 196); *orda çalışırken, gençliğim+de yarım kollu fanilye géyerdim* (Özçelik, 1997: 130).

#### 4. 4. Karadeniz Bölgesi

##### 4. 4. 1. Bolu +da / +de:

“Bolu ağızlarında bulunma hâli eki Eski Anadolu Türkçesine benzer şekilde, +da, +de olarak kullanılmaktadır. Standart Türkiye Türkçesinde kullanılan +ta, +te varyantlarının Bolu ağızlarında kullanılmaması bu Ekin

*kullanıldığı kelimelerde ünsüz uyumunun bozulmasına yol açmaktadır”* (Öztürk, 2019, s. 74):

*Undan sona kövde avlular+da düğünüñ olu* (Öztürk, 2019: 148); *Urda gelin alma ğün ahaliniñ için+de baña çığırdı* (Öztürk, 2019: 236).

#### 4. 4. 2. Karabük +da / +de:

Bulunma hâli eki, cümlede işin meydana geldiği yeri gösteren hâl ekidir. Karabük ve yöresi ağızlarında bulunma hâlinin genellikle ötümlü biçimleri görülür: +da / +de. Bununla birlikte daha çok yazı dilinin etkisiyle çok az da olsa ölümsüz biçimler tespit edilir (Erdem ve Dağdelen, 2012: 120):

*sałon\_almaz bizim sałon+da yáparız düünü* (Erdem ve Dağdelen, 2012: 173); *bëyúu de memlekét+de* (Erdem ve Dağdelen, 2012: 193).

#### 4. 4. 3. Ordu +da / +de; +ta / +te:

Ordu ili ağızlığında, yumuşak ünsüzle başlayan +da / +de şekli büyük çoğunlukla kullanılmaktadır (Demir, 2022: 95). Tonlu-tonsuz uyumu bakımından hem uyuma uyan hem de uyum dışı kalan sözler söz konusudur:

*gurudere köyün+de osmandepe deller uriye* (Demir, 2022: 194); *şu ğarşı+da var bī evliya* (Demir, 2022: 194); *ğarşı taraf+ta bī çoban yayī* (Demir, 2022: 287).

#### 4. 4. 4. Rize +da / +dá / +de / +te:

Rize ili ağızında, isimlerin bulunma hâli çekimleri için yaklaşma hâli eklerinin kullanılması yaygın bir eğilime bağlıdır (Günay, 2003: 108).

**+da eki**, Standart Türkiye Türkçesinde, tonlu ünsüzle bitmiş sözlerden sonra gelen ve kendinden önce kalın sıradan ünlü alan ek, bu bölge ağızlarında bu kullanılışı yanı sıra tonsuz ünsüzle biten sözlerden sonra da gelebilmektedir:

*ğúñúñ birinde, bir kış orman+da çoban\_iken, bi dá bi kópeim var, kaval bi kópeğ havladı.* (Günay, 2003: 290).

**+dá eki**, Daha çok ince ve yarı kalın ünlülerle bağdaşan bir biçimdir (Günay, 2003: 109):

*o keçilerün boyun+dá+kı tangallar̄ tanguṙ tunguṙ oṙtaluk yurüdi.* (Günay, 2003: 290); *vaktiyle bizum kıoy+dá bi malci vār\_idi.* (Günay, 2003: 295).

**+de eki**, Her çeşit isim tabanına gelebilen ve değişik niteliklerdeki ünlülerle bağdaşabilen yaygın biçimdir (Günay, 2003, s. 109):

*aṛka tarāf+de kadun dođuṛsun, biz da beṛiki tarāf+de ehbabluđu ya'palum.* (Günay, 2003: 280).

+te eki, tonsuz ünsüzlerle kapanmış isim tamlamalarına gelen değişik niteliklerdeki ünlülerle bağdaşabilen bir biçimdir (Günay, 2003: 109):

*beni bi iṛmak+te gótúrdileṛ da bi taşun dibindá beni besládílá dé.* (Günay, 2003: 291).

#### 4. 5. Akdeniz Bölgesi

##### 4. 5. 1. Antalya +dā; +da / +de:

Antalya ili ağızlarında, bulunma hâli eki, +dA'dır. Ekin ötümsüz biçimlerine hiç rastlanmaz (Atmaca, 2017: 155). Söz sonu hem tonlu hem de tonsuzla biten sözlerden sonra bulunma hâlinin sonsuz biçimi gelmektedir:

*o emgegden kēri bi gün bi ğulağ dolardı āşamā+dā ğulağ, sizin onnāda biliyo ğulağ dolar'dı* (Atmaca, 2017: 221); *gaziántaP+da yaPdım, sizin bekir kırşanna barābārdık* (Atmaca, 2017: 229); *ebimiz+de de'miş kefenle şē alıP gelcēn de'miş* (Atmaca, 2017: 325).

##### 4. 5. 2. Isparta +da / +de; +ta / +te; +dā; +dā / +dē; +dā / +dē; +dī / +dī; +tı:

*"Isparta ili ağızında, genellikle ek ödünlülük- ötümsüzlük uyumuna uymaz. Ekin başındaki ünsüz /d/'lidir. Ancak nadiren ünsüz uyumuna girmiş örneklerine de rastlanır. Özellikle Aliköy ve Bozanönü'nde Ekin ünlülerinin tam daralmış /ı, i/ şekilleri ile kullanabilmesi ilgi çekicidir"* (Yıldız, 2021: 117):

*zorla ayak+da durmaya çaabaladı küçüg\_ esnaf* (Yıldız, 2021: 117); *güneş+de ğuruTuluyō yāni* (Yıldız, 2021: 117); *vallā acamılığ+ta yēdik* (Yıldız, 2021, s. 117); *hēr gün silahıyla birlik+te gelirlerdin* (Yıldız, 2021: 117); *bunu alıñ, bir havta müsāvır\_ odasın+dā besleñ* (Yıldız, 2021: 117); *onu halı+dā ipeğ\_ allar hekim diyüm diye işlenir* (Yıldız, 2021: 117); *burdur+dē+dī+K\_ biz.* (Yıldız, 2021: 117); *şu yakın+dā ilerlēde bi gale vardır, ğan\_ ğalesi deyo* (Yıldız, 2021: 117); *bizleriñ şehir mērkezın+dē oldundan ğülümüz falan yokdu* (Yıldız, 2021: 117); *işdi haftı+du bi gün* (Yıldız, 2021: 117); *allah\_ allah\_ Teyo,yā bu māmliket+di bu muhammediñ ismini bu adam nerden duydu dēyo* (Yıldız, 2021: 117); *daha duruyo samannık+tı benim* (Yıldız, 2021: 117).

##### 4. 5. 3. Osmaniye +da / +de:

Osmaniye ağızında tonlu-tonsuz uyumu sağlam değildir. Hem tonluyla biten sözcüklerden sonra hem de tonsuzla biten sözcüklerden sonra

bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir. Ama kalınlık-incelik uyumu bakımından sağlamdır:

*Min toğuz yüz ili sènesin+de iylendim* (Özkan, 1997: 124); *Askerliğimi altı sayılı jandarma Er Okulu Alayı, Yozgat+da yasadım* (Özkan, 1997: 82).

#### 4. 6. Ege Bölgesi

##### 4. 6. 1. İzmir +da / +de / +dä:

İzmir ili ağızlarında, bulunma hâli üç şekilde görülmektedir: +da /+de /+ dä. İzmir ili ağızında, Nevşehir, Kars, Elazığ ve Erzincan ili ağızlarından olduğu gibi hem tonlu ile biten sözcükten sonra hem de tonsuzla biten sözcükten sonra bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir. Bundan dolayı Tonlu-tonlu uyumu sağlam tonsuz-tonsuz uyumu sağlam değildir:

*beyköyliyüm beyköyliyüm, beyköyün+de dödüm böyüdüm.* (Çakır, 2020: 162); *gârı hindi, işdâ dün ulanını da çarşı+da götürdüm sativedim.* (Çakır, 2020: 163); *hâlân daha babasınıñ göltünüñ altında gençlär kimi, dışarı vârdiimiz gızlar, kövümüz+dä bekâr olan çok.* (Çakır, 2020: 166).

##### 4. 6. 2. Manisa +Da / +Ta

Manisa ağızında Ekin ünsüzleri açısından bakıldığında, yazı dilindeki biçimler görülmekle birlikte, çoğunlukla ötümlü ve yarı ötümlü biçimleri tercih edilir ve bu Manisa ağızı için belirleyici bir özelliktir (İlker, 2017: 270). Hem tonlu hem de tonsuz ile biten sözlerden sonra Manisa ağızında bulunma halinin çoğunlukla tonlu biçimi kullanılmaktadır:

*ben çocu'lüm+da ben bi şey oynamadım yâni* (İlker, 2017: 270); *deniziñ dar yerin+de* (İlker, 2017, s. 270); *öbür ucun+dâ+kını* (İlker, 2017: 270); *penÇereniñ āzın+da* (İlker, 2017: 270); *hāvız da, hāvızlık+Ta havızlı bişiryü* (İlker, 2017: 270); *iş+Te çalışcam diye* (İlker, 2017: 270).

##### 4. 6. 3. Kütahya +da / +de; +de; +dı / +du; +tü:

Kütahya ili ağızında tonlu-tonsuz uyumu sağlamdır:

*ur+da dahi devam etTirdik* (Gülensoy, 1988: 82); *yer+de ararğan seni göktü buldum* (Gülensoy, 1988: 159); *yerde ararğan seni gök+tü buldum* (Gülensoy, 1988: 159); *salıncağ sallayacak başın+dı başındı deye onun da yaparlâ, hatırlârlâ muhağgağ* (İlker, 2017: 140); *kendim, bur+du yatıyoz gene aynı şekilde* (Gülensoy, 1988: 141).

##### 4. 6. 4. Uşak +da / +de:

Tonlu-tonsuz uyumu sağlam değildir. Hem tonlu sözlerden hem de

tonsuz sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir. Ancak önlük-artlık uyumu bakımından sağlamdır:

*oda+da galdım* (Gülsevin, 2020: 91); *beliñ +de şalıñ mı var* (Gülsevin, 2020: 91).

#### 4. 7. Marmara Bölgesi

##### 4. 7. 1. Balıkesir +da / +de; +dā / +dē:

Hem tonlu ile biten sözden sonra hem de tonsuzla biten sözden sonra bulunma hâlinin tonsuz şekli geldiği için tonluluk-tonsuzluk bakımından uyum sağlam değildir. Ancak kalınlık-incelik bakımından diğer bölge ağzlarında olduğu gibi uyum sağlamdır:

*Ardım+da+ymiş, içer+de su içmes* (Mutlu, 2022: 233); *yüz+dē doksan, kırK+dā bi alan\_olur* (Mutlu, 2022: 234).

#### 5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Tarihî Türk lehçelerinden olan Eski Türkçe, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde bulunma hâlinin tonsuz şekillerine nadir olarak rastlanmakla beraber kullanım sıklığı oldukça düşüktür ve bundan dolayı bu tarihi lehçelerde bulunma hâli tonluluk-tonsuzluk uyumu yönünden sağlam değildir. Fakat Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde bu uyum oldukça sağlamdır. Ayrıca bu dönemlerde Çağatayca haricî kalınlık-incelik bakımından uyum oldukça sağlamdır. Uzun yıllar Fars dilinin etkisinde kalan Çağatayca, büyük ünlü uyumunu yitirmiştir.

Çağdaş Türk lehçelerinde bulunma hâlinin tonluluk-tonsuzluk ve kalınlık-incelik bakımından uyumuna bakıldığı zaman, Türkiye Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi, Kazak Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Nogay Türkçesi, Kırım-Tatar Türkçesi, Hakas Türkçesi ve Tuva Türkçesinde bulunma hâlinin +da / +de/+dā; +ta / +te/+tä biçiminde hem tonlu hem de tonsuz biçimlerine rastlandığı için tonluluk-tonsuzluk bakımından uyum oldukça sağlamdır.

Özbek Türkçesinde, bulunma hâli için sadece +dā biçimi kullanılmaktadır. Bundan dolayı diğer Türk lehçelerinden farklı olarak bulunma hâlinin hem kalınlık-incelik hem de tonlu-tonsuz bakımından uyumun bozulduğu görülmektedir. Çünkü hem kalın sözlerden hem de ince sözlerden sonra bulunma hâlinin ince biçimi gelirken hem de tonlu ve tonsuz sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir. Her iki bakımdan da uyum sağlam değildir. Aynı zamanda Çağatayca'nın bir devamı



niteliğinde olan Özbek Türkçesinde de Çağatayca'da olduğu gibi Farsça sözcüklerin ve eklerin etkisin yoğun olduğundan dolayı önlük-artlık uyumu bakımından sağlam değildir.

Kırgız Türkçesi ve Altay Türkçesinde bulunma hâlinin sekiz farklı şekline (+da / +de / +ta / +te / +do / +dö / +to / +tö) rastlanılmıştır. Bu Çağdaş Türk lehçelerinde, hem kalınlık-incelik, hem tonluluk-tonsuzluk hem de düzlük-yuvarlaklık bakımından uyum oldukça sağlamdır.

Başkurt Türkçesinde bulunma hâlinin sekiz farklı şekline (+la / +lä / +da / +dä / +ta / +tä / +za / +zä) rastlanılmıştır. Başkurt Türkçesinde bulunma hâli eki ünlülerden sonra +la / +le; /l/+ /m/+ /n/, /ñ/ünsüzleriyle biten isimlerden sonra +da / +dä; /r/, /y/, /z/ ünsüzlerinden ve yarı ünsüz /w/ den sonra +za / +zä; tonsuz ünsüzle biten isimlerden sonra ise +ta / +tä biçiminde gelmektedir. Bundan dolayı bu Çağdaş Türk lehçesinde bulunma hâli kendinden önce gelen sözle hem tonlu-tonsuz hem de ön-art bakımından uyum içindedir.

Karaçay-Balkar Türkçesi ve Kumuk Türkçesinde bulunma hâlinin sadece tonlu biçimi görüldüğü için tonlu-tonsuzluk bakımından uyum dışı kalsa da ön-artlık bakımından uyum sağlamdır.

Yakut Türkçesinde bulunma hâli sekiz farklı biçimde (+gA / +gO / +kA / +kO / +hA / +hO / +ñA / +ñO / +xO / +xA) görmektedir. Hem ünlü hem de ünsüz bakımından çokça şekli olan bu lehçede her iki yönden uyumludur.

Çuvaş Türkçesinde bulunma hâli, beş farklı şekilde (+ta / +te / +ra / +re / +çe) görülmektedir. Çuvaş Türkçesinde bulunma hâlinin beş farklı şekli kalınlık-incelik uyumu bakımından uyuma uygunluk gösterir, fakat diğer lehçelerden farklı olarak tonsuz şekli bulunmasına karşılık tonlu şekli mevcut değildir. Bundan dolayı tonsuz-tonsuz uyumu sağlamken tonlu-tonlu uyumu bozulmaktadır:

Türkiye Türkçesi ağızlarında bulunma hâli eki genel olarak Türkiye türkçesinden farklı değildir. Ancak bir takım ünsüz ya da ünlülerde söyleyişten kaynaklı olarak değişimler söz konusudur. Doğu Anadolu ağızlarından Elazığ, Erzincan, Erzurum ve Kars-Ardahan ili ağızlarında bulunma hâlinin şekli, +da / +de ile yapılırken Malatya ili ağızında bulunma hâlinin şekli +da / +de; +ta; +du; +Ø ile yapılmaktadır. Tonlu-tonsuz uyumu bakımından Elazığ, Erzincan Erzurum ve Kars- Ardahan illeri ağızlarında tonlu ile biten sözcükten sonra tonlu bulunma hâlinin şekli, tonsuz ile biten sözcüklerden sonra bulunma hâlinin tonlu şekli gelmektedir.

Bundan dolayı tonlu-tonsuz uyumu sağlam değildir. Malatya ili ağızında, tonsuz ile biten sözcüklerden sonra bulunma hâlinin tonsuz şekli tonlu ile biten sözcüklerden sonra ise bulunma hâlinin tonluğu şekli gelmektedir. Bu verilerden yola çıkılarak denilebilir ki Malatya ili ağızı Elazığ, Erzincan, Erzurum ve Kars- Ardahan illeri ağızlarına göre uyum sağlamış olsa bile söyleniş bakımından Doğu Anadolu ağızlarının yatkınlığı tonlu sestem yanadır. Bundan dolayı hem tonlu ile biten sözcüklerden sonra hem de sonsuz ile biten sözcüklerden sonra genellikle bulunma hâlinin tonsuz şekli gelmektedir. Kalınlık incelik uyumu bakımından bakıldığında zaman ise Doğu Anadolu Bölgesi ağızlarında, uyumun genellikle sağlam olduğu görülmektedir.

İç Anadolu Bölgesi ağızlarından Ankara, Eskişehir, Kırşehir, Nevşehir ve Sivas ağızlarında bulunma halinin iki farklı şekline rastlanır: +da / +de. Bundan dolayı bu ağızlarda tonlu ile biten sözcükten sonra bulunma halinin tonlu şekli, tonsuz ile biten sözcükten sonra bulunma halinin yine tonlu şekli gelmektedir. Bundan dolayı bu ağızlarda tonlu-tonsuz uyumu sağlam olmamakla beraber kalınlık- incelik uyumu sağlamdır. Yukarıdaki verilerden ve incelenen ağızlardan da anlaşılacağı üzere İç Anadolu Bölgesi ağızlarında tonlu-tonsuzluk uyumu sağlam değildir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ağızlarından olan Diyarbakır ağızında bulunma halinin beş farklı şekline +dá; +da / +de; +ta / +te, Şanlıurfa ağızında dört farklı şekline +da / +de; +ta / +te rastlanır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi ağızları, tonlu-tonsuz uyumu bakımından incelendiği zaman, çoğunlukla bölge illerinde bulunma halinin tonlu şekilleri yanında tonsuz şekillerde bulunduğu için uyum sağlamdır. Aynı zamanda Doğu Anadolu ve İç Anadolu bölgesi ağızlarında olduğu gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesi ağızlarında da kalınlık incelik bakımından uyum oldukça sağlamdır.

Karadeniz Bölgesi Ağızlarında bulunma halinin şekilleri farklılık göstermektedir: Bolu ve Karabük ili ağızlarında bulunma halinin iki şekline (+da / +de); Ordu ili ağızında bulunma halinin dört şekline (+da / +de; +ta / +te); Rize ili ağızında bulunma halinin dört şekline (+da / +dá / +de / +te) rastlanmaktadır: Bolu ve Karabük ili ağızlarında hem tonlu ile biten sözlerden sonra hem de sonsuzla biten sözlerden sonra bulunma halinin tonlu biçimi geldiği için tonlu tonsuz bakımından uyum sağlam değildir. Rize ili ve ordu ile ağızlarında tonlu ile biten sözlerden sonra bulunma halinin tonlu şekli tonsuz ile biten sözlerden sonra ise bulunma halinin tonsuz şekli geldiği için tonlu-tonsuz uyumu bakımından sağlamdır. Kalınlık-incelik uyumu bakımından Karadeniz Bölgesi ağızlarının bütün illerinde huyumun sağlam olduğu görülmektedir.

Akdeniz Bölgesi ağızlarından Antalya ili ağızında bulunma halinin 3 şekline (+dā; +da / +de); Osmaniye ili ağızından bulunma halinin iki şekline (+da / +de); Isparta ağızında bulunma halinin on iki şekline (+da / +de; +ta / +te; +dā; +dā / +dē; +dā / +dē; +dī / +dī; +tī) rastlanmıştır. Bunlardan Antalya ve Osmaniye ili ağıtlarında bulunma halinin sadece tonlu şekillerine rastlandığı için tonlu ile biten sözlerden sonra bulunma halinin tonlu şekli yine sonsuzla biten sözlerden sonra bulunma halinin sonsuz şekli gelmektedir. Bundan dolayı Antalya ve Osmaniye ile ağıtlarında Tom'u tonsuz uyumu sağlam değildir. Isparta ili ağızında bulunma halinin birden fazla hem fonlu hem de sonsuz biçimine rastlandığı için tonlu tonsuz uyumu sağlamdır. Bu verilerden yola çıkılarak denilebilir ki Akdeniz Bölgesi ağızlarında tonlu tonsuz uyumu bölgelere göre farklılık göstermektedir.

Ege Bölgesi ağızlarından olan İzmir ili ağızında bulunma halinin dört farklı şekline (+da / +de / +dā); Manisa ili ağızında bulunma halinin iki farklı şekline (+Da / +Ta); Kütahya ile ağızında bulunma halinin 6 farklı şekline (+da / +de; +de; +dī / +dū; +tū); Uşak ile ağızında bulunma halinin iki farklı şekline (+da / +de) rastlanmıştır. Manisa ili ağızında bulunma halinin +Ta biçiminde tonsuz biçimine rastlansa bile genellikle nadir örneklerine rastlamakla birlikte çoğunlukla tonsuz sözlerden sonra da tonlu biçiminin kullanıldığı görülmektedir. Bundan dolayı Manisa ile ağızında tonlu-tonsuz bakımından uyum sağlam değildir. Kütahya ili ağızında bulunma halinin hem tonlu hem de tonsuz biçimlerine rastlandığı için tonlu-tonsuz uyumu bakımından sağlamdır. Uşak ili ağızından bulunma halinin sadece tonlu biçimine rastlanmaktadır. Bundan dolayı hem tonlu ile biten sözlerden sonra hem de tonsuz ile biten sözlerden sonra bulunma halinin tonlu biçimi gelmektedir. Bundan dolayı tonluk-tonsuzluk bakımından uyum sağlam değildir. Bu verilerden yola çıkılarak denilebilir ki Ege Bölgesi ağızlarında tonluk-tonsuzluk bakımından uyum genellikle sağlam değildir. Kalınlık-incecik bakımından uyum sağlamdır.

## 6. SUMMARY

One of the most important methods used in language analyses in order to obtain healthy data is the comparative method. In both vocabulary and morphological analyses, in order to reach the correct form of the word and suffix, firstly the most archaic form is consulted. And then, it is analyzed by comparing it with the language features of the group it belongs to. Therefore, in this study, the forms of the present indicative in the dialects of Historical Turkish dialects, Contemporary Turkish dialects and Turkish dialects of Türkiye are examined comparatively in terms of toned and toneless and thickness and thinness.

The most archaic form of the present indicative, which we encounter in the Old Turkish period, tends to change and diversify due to the relationship with the preceding word and the pronunciation. In this study, it is emphasized that from which periods the present indicative, which was used instead of both present indicative and the ablative in the Orkhon Inscriptions Period, differed. In this study, by analyzing the texts of Kokturk Turkish, one of the Old Turkic Writing Languages, Uyghur Turkish, Karakhanid Turkish, Khwarezm Turkish, Kipchak Turkish and Old Anatolian Turkish period, the changes in terms of toned-toneless and thickness-thinness and the reasons of these changes are examined. Likewise, by analyzing; Türkiye Turkish, which is one of the contemporary Turkish writing languages, Gagauz Turkish, Azerbaijani Turkish, Turkmen Turkish, Uzbek Turkish, New Uyghur Turkish, Kazakh Turkish, Kyrgyz Turkish, Karakalpak Turkish, Nogay Turkish, Crimean-Tatar Turkish, Bashkir Turkish, Karachay-Balkar Turkish, Kumuk Turkish, Altai Turkish, Khakass Turkish, Tuva Turkish, Yakut Turkish and Chuvash Turkish texts, the different forms of the present indicative and whether they are harmonized in terms of toned-toneless, prefix- postfix and their reasons are examined. This situation was examined by applying the archaic method and comparing it with the dialects of the South-West Turkish dialects that include Türkiye Turkish. Likewise, dialects showing phonetic differences from Türkiye Turkish in terms of pronunciation were also analyzed by comparing them with Türkiye Turkish. Turkish dialects of Türkiye are divided into seven regions and each region is analyzed within itself and by comparing with different regions: 1. The features of the present indicative of the texts compiled from the dialects of Elazığ, Erzincan, Erzurum, Kars-Ardahan from the dialects of Eastern Anatolia Region; 2. The features of the present indicative of the texts compiled from the dialects of Ankara, Eskişehir, Kırşehir, Nevşehir and Sivas from the dialects of Central Anatolia Region; 3. The features of the present indicative form of the texts compiled from the dialects of Diyarbakır and Şanlıurfa from the dialects of the Southeastern Region; 4. The features of the present indicative of the texts compiled from the dialects of Bolu, Karabük, Ordu and Rize from the dialects of the Black Sea Region; 5. The features of the present indicative of the texts compiled from the dialects of Antalya, Isparta and Osmaniye from the dialects of the Mediterranean Region; 6. The features of the present indicative of the texts compiled from the dialects of Izmir, Manisa, Kütahya and Uşak from the dialects of the Aegean Region; 7. The features of the present indicative form of the texts compiled from the dialect of Balıkesir, which is one of the dialects of the Marmara Region, are included and compared. The results are tabulated and discussed in the conclusion section.

## 7. KAYNAKLAR

- Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig 1 Metin*, Ankara: TDK Yayınları.
- Arat, R. R. (1992). *Atabetü'l Hakayık*. Ankara: TDK Yayınları.
- Argunşah, M. ve Sağol Yüksekaya G. (2016). *Karahanlıca-Harezmece-Kıpçakça dersleri*, Ankara: Kesit Yayınları.
- Atmaca, E. (2017). *Antalya ili Korkuteli ilçesi ve yöresi ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bilgin, A. & Hacıeminoğlu, N. (2002). Kıpçak Türkçesi. İstanbul: *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, s. 421- 424.
- Biray, N. (2016). *Çağdaş Türk lehçeleri metin aktarmaları*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Buran, A. (1996). *Anadolu ağızlarında isim çekimi (hâl) ekleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Çağatay, S. Ş. (1963). *Türk Lehçeleri örnekleri 8. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar yazı dili*. Ankara: TDK Yayınları.
- Çakır, A. (2020). *İzmir ili Ödemiş- Kiraz- Beydağ ilçeleri ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Daşdemir, M. (2016). *Oklama yöntemiyle Türkçenin yapısal işlevsel söz dizimi*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Demir, N. (2013). *Ankara Örneğinde ağızların belgelenmesi (inceleme-metinler-sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Demir, N. (2022). *Ordu ili ve yöresi ağızları (inceleme-metinler-sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Demir, N. & Şen Ü. (2006). *Sivas ili ve yöresi ağızları (etnik yapı-dil incelemesi-metinler-sözlük)* Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Erarslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2002). *Kars ili ağızları - ses bilgisi-*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2007). *Türk lehçeleri grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları,
- Erdem, M. D. & Bölük, R. (2012). *Antalya ve yöresi ağızları*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Erdem, M. D. & Dağdelen, G. (2012). *Karabük ve yöresi ağızları (giriş-inceleme-metinler)*. Karabük: Karabük Valiliği Yayınları.
- Ergin, M. (1994), *Dede Korkut kitabı 1*, Ankara: TDK Yayınları.
- Ergin, M. (2019). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Eyi, E. (2022). Hâl eklerinin tamamlayıcısı ve belirticisi fiiller midir? . *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi* , (3), 57-71.
- Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum ili ağızları (inceleme-metinler-sözlük ve dizinler)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülensoy, T. (1988). *Kütahya ve yöresi ağızları (inceleme, metinler, sözlük)*, Ankara: TDK Yayınları.
- Gülensoy, T. & Buran, A. (1994). *Elazığ yöresi ağızlarından derlemeler 1*, Ankara: TDK Yayınları.
- Gülseren, C. (2000). *Malatya ili ağızları (inceleme-metinler-sözlük ve dizinler)*. Ankara: TDK Yayınları.

- Gülsevin, G. (2020). *Uşak ili ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Günay, T. (2003). *Rize ili ağızları (inceleme-metinler-sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Günşen, A. (2019). *Kırşehir ve yöresi ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hamilton, J. R. (2020). *Prens Kalyanâmkara ve Papamkara hikâyesi*. (Çev. Ece Korkut, İsmet Birkan). Ankara: TDK Yayınları.
- İlker, A. (2017). *Manisa ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kaya, C. (2021). *Uygurca Altın Yaruk giriş, metin ve dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1977). *Nevşehir ve yöresi ağızları 1. cilt ses bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1994). *Bartın ve yöresi ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Mutlu, H. K. (2022). *Balıkesir ili ağızları (inceleme-metinler-sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özçelik, S. (1997). *Urfa merkez ağzı (inceleme, metinler, sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özçelik, S. & Boz, E. (2001). *Diyarbakır İli çüngüş ve çermik yöresi ağzı (dil incelemesi, metinler, sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özkan, F. (1997). *Osmaniye Tatar ağzı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özkan, M. (2013). *Türk dilinin gelişme alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitapevi Yayınları.
- Öztürk, E. (2019). *Bolu ili ağızları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sağır, M. (1995). *Erzincan ve yöresi ağızları inceleme-metinler-sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.
- Sert, G. (2020). *Eskişehir ili yöruk ağıtları*. Ankara: TDK Yayınları, 2020.
- Tekin, Ş. (1992). *Türk dünyası el kitabı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 121, s. 69-119.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Yazıtları Köl Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat Dizisi: 1.
- Türk, V. (2012). *Eski Anadolu Türkçesi dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon yazılı metinlerin dili*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yıldız, O. (2021). *Isparta merkez ilçe ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.  
<https://www.isa-sari.com/> (Erişim Tarihi: 14.12.2023).

**Çatışma beyanı:** Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

**Destek ve teşekkür:** Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.